

ἀρχαιοτάτη, ὡς σοι εἶπον, καὶ ὁ ἐμβριθέστερον τῶν ἄλλων συστηματοποιήσας αὐτὴν Σπινόζας εἶναι, κατὰ τὸν Γκιζῶτον, ὁ μᾶλλον πεπλανημένος τῶν πεπλανημένων ὁπαδῶν τῆς φιλοσοφίας. Καὶ τρώντι ποία μεγαλητέρα πλάνη τῆς συγχύσεως καὶ συνταυτίσεως τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ πεπερασμένου; Ὁ Θεός, κατὰ τοὺς πανθειστάς, εἶναι ἢ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπόστασις δι' αὐτοῦ ἐκδηλουμένη καὶ πραγματοποιοῦσα ἑαυτήν· ἢ ἐν τῷ κόσμῳ ἕκτασις εἶναι μῦριον τῆς ἐκτάσεως τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐν ἡμῖν νόησις εἶναι μερίς τῆς θείας νοήσεως· πάντα τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου εἶναι δηλώσεις τῆς θείας ὑποστάσεως· πάντα εἶναι θεῖα, ἐν μόνον ὄν ὑπάρχει, ὁ Θεός, καὶ ὁ Θεὸς εἶναι ὁ κόσμος, καὶ διὰ τοῦτο πάντα τελοῦνται κατ' ἀνάγκην, ἂν καὶ οἱ πανθεισταὶ λαλοῦσι περὶ ἐλευθερίας ἀντιφάσκοντες πρὸς τὰς ἰδίας θεωρίας. Θεὸς εἶναι ὁ λίθος, τὸ δένδρον, τὸ ζῶον, ὁ ἄνθρωπος, ἢ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, τὸ καλὸν καὶ τὸ αἰσχρὸν..... δύναται γὰρ προβῆναι περαιτέρω ἢ κατάχρησις τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου; ἢ συνταύτισις τῶν φύσει διαφόρων καὶ ἐκ διαμέτρου ἐναντίων, δὲν εἶναι ἢ μεγαλητέρα ἀντιφασίς; Καὶ πραγματικῶς διὰ τῆς ἀντιφάσεως προέβη ὁ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀνανεώσας τὸν

πανθεισμὸν τοῦ Σπινόζα ὑπὸ σοφώτερον καὶ δῆθεν λογικώτερον τύπον περιώνυμος Ἐγκελος. Ἡ λογικὴ τοῦ Ἐγγέλου εἶναι τῶν λογικῶν τῶν συνταυτιζομένων ἀντιφατικῶν ἐννοιῶν προβαίνουσα δι' ἀτελευτήτων θέσεων, ἀντιθέσεων καὶ συθέσεων. Δὲν δύναμαι νὰ εἰσέλθω εἰς τὰ καθ' ἕκαστα τῆς μεθόδου ταύτης, ἀλλὰ νοεῖς, φίλτατέ μοι, εὐκόλως, ὅτι δύο ἐναντία ἀποκλείονται ἀμοιβαίως, καὶ μακρὰν τοῦ νὰ παραγάγῃσι τρίτον τι, καταστρέφονται δι' ἀλλήλων. Ἴδου ποῦ εἶχε φθάσει ὁ πανθεισμὸς πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν! Ἡ συνταύτισις τῶν ἀντιφατικῶν καὶ ἐναντίων εἶναι αὕτη ἡ οὐσία τοῦ πανθεισμοῦ, διότι βᾶσις αὐτοῦ εἶναι ἡ ταυτότης τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ πεπερασμένου, καὶ ἐπομένως ἡ παραμόρφωσις ἀμφοτέρων. Οὔτε ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ προέλθῃ ἐξ αὐτοῦ, οὔτε ἡ ἐπιστήμη τοῦ κόσμου, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἡ ἔλλογος γνῶσις τοῦ Θεοῦ, τῶν προσόντων αὐτοῦ καὶ τῆς δημιουργίας του.

Σοὶ εἶπον ὅτι τὸ περὶ δημιουργίας ζήτημα δὲν εἶναι ζήτημα πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον, καὶ ὅτι ἡ ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργία εἶναι δόγμα σαφέστατον λογικῶς ἀπορρέον ἐκ τῆς φύσεως τοῦ αἰτίου. Τῶντι, ὅτε προφέρεις τὴν λέξιν αἴτιον, τί ἐννοεῖς; Ἐννοεῖς ἀναντιρρήτως τὸν πρῶτον

δρον τῆς ὑπάρξεως πράγματός τινος, ὄντος, φαι-
 νομένου, ἐνεργείας, πράξεως, κλ. Ἐννοεῖς ὅτι τὸ
 αἴτιον παράγει, γεννᾷ, ποιεῖ τὸ ἀποτέλεσμα καὶ
 ὁ λόγος σοὶ ἐπιβάλλει τὴν πίστιν ὅτι οὐδὲν ἔρχε-
 ται εἰς τὸ εἶναι ἄνευ αἰτίου. Ἴδιον λοιπὸν τοῦ
 αἰτίου καὶ φύσις αὐτοῦ εἶναι ἢ γέννησις, ἢ
 ποίησις, ἢ δημιουργία. Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ
 πρώτου αἰτίου ἐξ οὗ πάντα τὰ δεύτερα, ἴδιον
 αὐτοῦ καὶ φύσις αὐτοῦ εἶναι ἢ ποίησις τοῦ παν-
 τός. Τί ὑπῆρχε πρὸ τοῦ κόσμου; Τὸ αἴτιον
 αὐτοῦ, ὁ Θεός· ἄλλως δυνάμει τοῦ ἀξιώματος
 οὐδὲν ἐξ οὐδενὸς οὔτε ὁ κόσμος θὰ ὑπῆρχεν.
 Ἄρα τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἐφ' οὗ στηρίζονται οἱ
 ἀρνούμενοι τὴν δημιουργίαν, ὀρθῶς νοούμενον
 ἀπαιτεῖ μάλιστα αἴτιον πρῶτον, αἰώνιον, παν-
 τοδύναμον, ἐξ οὗ τὰ πάντα. Ἐὰν δέ σοι εἴπωσιν
 οἱ ἀντιφρονοῦντες ὅτι δυνάμει αὐτοῦ τούτου τοῦ
 ἀξιώματος δυσκολεύονται νὰ παραδεχθῶσιν ὅτι
 τὸ πρῶτον τοῦτο αἴτιον δὲν ἔχει ἕτερον πρὸ
 αὐτοῦ, δύνασαι νὰ τοῖς ἀπαντήσης, ὅτι καὶ ἡ
 αἰδιότης τῆς ὕλης καὶ τὸ αὐθύπαρκτον καὶ αἰώ-
 νιον τοῦ κόσμου τὰς αὐτὰς παρέχουσι δυσκολίας,
 ὅτι τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν λογικὴν ἀνάγκην
 πρώτου καὶ ἀπείρου αἰτίου, ὅτι ἡ πίστις εἰς τὸ
 πρῶτον αἴτιον περιέχεται ἐξ ἀνάγκης ἐν τῇ ἀρχῇ

τῆς αἰτιότητος, διότι, ὡς εἶπε πρὸ τρισχιλίων ἐτῶν ὁ Ἀριστοτέλης, εἶπερ μηδέν ἐστὶ τὸ πρῶτον, ὅλως αἷτιον οὐδέν ἐστὶ. Πρέπει λοιπὸν ἢ ν' ἀρνηθῶσι τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, ἢ νὰ πιστεύσωσιν εἰς τὸν Θεόν.

Ἡ ὑπὸ τοῦ ἀπείρου ποίησις τοῦ πεπερασμένου εἶναι λοιπὸν δόγμα λογικῶς καὶ ἐπιστημονικῶς ἀναντιρρήτην καὶ ἡ ἀθεότης, ὡς ἔλεγεν ὁ Πλούταρχος, λόγος ἐστὶ διεψευσμένος. Μόνος ὁ ἄλογος, ὁ ἄφρων, δύναται νὰ εἴπη, οὐκ ἐστὶ Θεός. Ἀλλὰ τὸ δόγμα τοῦτο καταστρέφει συνάμα καὶ τὴν πανθειστικὴν συνταύτισιν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ: Ἀδύνατον ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὸ ἄπειρον τὰς ἀσθενείας καὶ τὰς ἀθλιότητας τῶν πεπερασμένων. Ὁ πανθειστής εἶναι καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀθέου ἀθεώτερος, διότι ὁ μὲν ἄθεος ἀρνεῖται, ἀγνοεῖ τὸν Θεόν, ὁ δὲ πανθειστής τὸν παραμορφώνει, τὸν ἐξευτελίζει, τὸν καταβιβάζει εἰς τὸν βόρβορον, καὶ ἀσεβῶν πρὸς αὐτὸν μὲ ὅ,τι ὑπάρχει κακὸν καὶ αἰσχρὸν τὸν συνταυτίζει.

Τώρα, τί εἶναι ἡ δημιουργία αὕτη; εἶναι τῶντι δῶρον τῆς ἀπείρου ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ; εἶναι ἀγαθὸν ἢ κακόν; καὶ ἡ ἐν αὐτῇ ὑπαρξὶς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πρὸς τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ὁ ἀνθρώπινος βίος εἶναι σκληρὸς περίγελως, καὶ

πικρά εἰρωνεία; Τὸ κακὸν ἀναντιρρήτως ὑπάρχει, ἀλλὰ τί εἶναι, καὶ πόθεν προέρχεται, καὶ πῶς σχετίζεται πρὸς τὸ ἀγαθόν; τοῦτο ὑπερτερεῖ, ἢ ἐκείνο; πῶς συμβιβάζονται μὲ τὴν παντοδύναμον, πάνσοφον καὶ πανάγαθον πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ τὰ κακὰ τοῦ κόσμου τούτου, ἅτινα, ὅ,τι καὶ ἂν πράξωμεν, δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν; Ταῦτα εἶναι τὰ ζητήματα ἅτινα περισσότερο σὲ ἀνησυχοῦσι, καὶ περὶ ὧν θέλω διαλάβει ἐν τῇ προσεχεῖ καὶ ταῖς ἐπομέναις ἐπιστολαῖς.

Z'

Φιλοθέου πρὸς Εὐγένιον.

Τὰ ζητήματα ὧν ἐπιλαμβανόμεθα σήμερον δικαίως σε ἀνησυχοῦσι, φίλτατέ μοι, διότι εἶναι καὶ τὰ σπουδαιότερα καὶ τὰ δυσκολώτερα ὄλων τῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν περὶ Θεοῦ μελέτην. Θέλω προσπαθήσει, ὅσον τὸ ἐμοί, νά σε ὀδηγήσω ἀσφαλῶς εἰς τὴν λύσιν αὐτῶν. Εἶναι σπουδαῖα τὰ ζητήματα ταῦτα, διότι ἐξ αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἠθικὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὰ πρὸς αὐτὸν καθήκοντα, διὰ δὲ τῆς λύσεως αὐτῶν ἐπιβεβαιοῦνται ἢ καταστρέφονται ὅσα μέχρι τοῦδε εἶπομεν περὶ τῆς ὑπάρξεως, καὶ

τῶν προσόντων αὐτοῦ, διαφωτίζεται ὁ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἡμέτερος προσορισμός, καὶ στηρίζεται ἢ προσδοκία πλήρους ἐν ἄλλῃ ζωῇ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν δικαιοσύνης. Εἶναι δὲ δυσκολώτατα, διότι ἐν μέρει ἐγείρονται ἐξ ἡμῶν αὐτῶν, ἐκ τῶν ψυχικῶν ἡμῶν διαθέσεων καὶ ἐφέσεων, ἐκ τῶν ἔργων ἡμῶν καὶ τῶν περὶ ἡμᾶς καὶ τῶν πρὸ ἡμῶν, ἐκ τῶν ποικίλων περιστάσεων τοῦ ἡμετέρου βίου, καὶ ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας θέσεως ἐν ἣ ἐύρισκόμεθα, καὶ ἀφ' ἧς ὀρμώμενοι ἀναγκάζομεθα νὰ διανύσωμεν τὴν ἐπίγειον ἡμῶν πορείαν. Ταῦτα πάντα θέλεις νοήσει σαφέστερον προϊόντος τοῦ λόγου. Ἄλλ' ἐν τούτοις, ἄς προβῶμεν θαρραλέως δι' ἀκριβοῦς ἀναλύσεως καὶ διὰ λογικῆς μεθόδου, διότι ἐνταῦθα πρὸ πάντων ἀπαιτεῖται προσεκτικὴ ἀνάλυσις καὶ αὐστηρὰ λογικὴ. Καὶ ἴσως ἤδη ἐσκέφθης ὅτι τὰ ζητήματα ταῦτα ἐκ τῶν προτέρων ἐξεταζόμενα εἶναι λελυμένα, διότι ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι πανάγαθος, ἡ δημιουργία του δὲν δύναται νὰ εἶναι εἰμὴ ἔργον ἀγαθόν, καὶ ἐὰν ὑπάρχη ἐν αὐτῇ τὸ κακόν, τοῦτο εἶναι ἀφευκτος συνέπεια τῆς πεπερασμένης φύσεως τῶν πλασμάτων, καὶ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἢ ὄρος, ἀφορμὴ καὶ μέσον μείζονος ἀγαθοῦ. Ἄλλ' ἡ λύσις αὕτη δὲν δύναται νὰ σ' εὐ-

χαριστήση, καὶ οὐδένα ἴσως εὐχαριστεῖ, διότι δὲν περιέχει τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἐνστάσεων ὅσαι ἐξ αὐτῶν τῶν γεγονότων τοῦ κόσμου καὶ ἐκ τῶν δυστυχημάτων τοῦ ἀνθρώπου ἐγείρονται καθ' ἑκάστην. Ἄς τὰ ἐξετάσωμεν λοιπὸν ἐκ τῶν ὑστέρων.

Ἄς ὑποθέσωμεν πρὸς στιγμὴν ὅτι οὐδὲν ἤξεύρομεν περὶ Θεοῦ, περὶ τῆς ἀπείρου αὐτοῦ δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ ἀγαθότητος, ὅτι ἀγνοοῦμεν ὅτι αὐτὸς ἐποίησε τὸν κόσμον, καὶ ὅτι εἶναι ὁ πανάγαθος πατὴρ καὶ οὐχὶ ὁ δῆμιος τῶν πλασματῶν του. Τί παριστᾷ ἡμῖν κατὰ πρῶτον ὁ κόσμος; τάξιν ἢ ἀταξίαν; λόγον ἢ ἀλογίαν; τυχαίαν τινὰ σύμπτωσιν ἢ σκοπιμότητα; Ἄς ἐξαλείψωμεν ἀπὸ τοῦ πνεύματος καὶ αὐτὴν τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου δυνάμει τῆς ὁποίας πιστεύομεν ὅτι πᾶν τὸ ὑπάρχον πρὸς τι τέλος ὑπάρχει, καὶ τὴν ὁποίαν τινὲς τῶν φιλοσόφων δὲν θεωροῦσιν ἔμφυτον ἐν ἡμῖν ὡς τὰς ἀρχὰς τῆς αἰτιότητος καὶ τῆς ταυτότητος. Ἐπαναλαμβάνω, τί παριστᾷ ἡμῖν αὐτὸς ὁ κόσμος; Ἄς παραδεχθῶμεν πρὸς στιγμὴν τὰς πλέον ἀντιθέτους πρὸς τὸν πνευματισμὸν διδασκαλίας, ἃς πιστεύσωμεν ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ὕλη καὶ δύναμις, ὅτι ἡ δύναμις αὕτη ἐνεργεῖ πανταχοῦ καὶ πάντοτε κατ' ἀνάγκην, ὅτι ὅλη ἡ νόησις εἶναι λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου καὶ δὲν εἶναι εἰμὴ

σειρὰ διαδοχικῶν καὶ ἀναγκαίων μεταμορφώσεων τῆς αἰσθήσεως, ὅτι ἡ ἐν ἡμῖν ἀνάγκη, συνέχεια τῆς ἐν τῇ φύσει, συνδυάζεται μετ' αὐτῆς, καὶ παράγει τὴν γνῶσιν, καὶ ὅτι ἡ γνῶσις αὕτη οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ γνῶσις ἀναγκαίως διαδοχῆς φαινομένων, ὅτι ἀναγκαῖαι διαδοχαὶ εἶναι οἱ νόμοι τῆς φύσεως, ὅτι σκοποὶ καὶ τέλη δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ φύσει, ὅτι κατὰ τινὰ ἀνάγκην ἡ ἀνόργανος φύσις μετεβλήθη εἰς ἐνόργανον, καὶ αὕτη εἰς ἔμφυχον, καὶ αὕτη εἰς ἔλλογον, ὅτι τὸ ὄργανον δὲν ὑπάρχει δι' ἣν τελεῖ λειτουργίαν, ἀλλ' ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς λειτουργίας προκαλουμένης ἐκ τῆς συγκρούσεως τῶν ὑλικῶν μορίων, ἐκ τοῦ περιέχοντος εἰς ὃ ἠναγκάζετο νὰ προσαρμοσθῇ τὸ πρῶτον ζῶον, παρήγαγε τὸ ὄργανον, καὶ ὅλον τὸν ὀργανισμόν, καὶ ὅλας τὰς διαδοχικὰς ἐξελίξεις τοῦ ὀργανισμοῦ τούτου ἀπὸ τῆς ἀτελεστάτης μέχρι τῆς ἐντελεστάτης αὐτοῦ μορφῆς· ἅς παραδεχθῶμεν πρὸς στιγμὴν πάσας τὰς θεωρίας ταύτας, ἂν καὶ εἶδομεν ὅτι δὲν ἐξηγοῦσιν οὔτε τὸν ἄνθρωπον οὔτε τὸν κόσμον· ἅς πιστεύσωμεν οὐδὲν ἧττον ὅτι αἱ διδασκαλῖαι αὗται εἶναι αὕτη ἡ ἀλήθεια, τί προκύπτει ἐξ αὐτῶν; αὕτη ἡ ἀδιάρρηκτος ἄλυσις τῆς ἀνάγκης, ἣτις συνδέει καὶ συγκράτει τὰ πάντα, τί εἶναι; Ἐὰν ἡδυνάμην νὰ συνενώσω

τὰ ἐκ διαμέτρου ἐναντία, θά σοι ἔλεγον, ὅτι εἶναι λόγος, ἀλλὰ λόγος τυφλός, οὐδὲ ἀνήκει εἰς ἐμὲ νὰ δικαιολογήσω τὴν ἀντίφασιν. Ἀναγκαῖον λέγεται ὅ,τι δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλως ἢ ὡς εἶναι. Καὶ διατί δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλως ἢ ὡς εἶναι; Ἄγνοῶ, ἀπαντᾷ ὁ ὑλιστής. Ἄλλ' ὁ ἔλλογος ἄνθρωπος θέλει πάντοτε ἀπαντήσῃ· ἐὰν δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλως ἢ ὡς εἶναι, τοῦτο δηλοῖ ὅτι ὑπάρχει αἷτιον, ποιητικὸν καὶ τελικὸν αἷτιον, δυνάμει τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλως ἢ ὡς εἶναι. Ἡ ἀνάγκη τῆς φύσεως πράγματός τινος εἶναι συνέπεια τῆς ἐνεργείας τοῦ αἰτίου αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ ἐκ δύο φαινομένων τὸ μὲν ἐξ ἀνάγκης ἡγεῖται, τὸ δὲ ἐξ ἀνάγκης ἔπεται, τοῦτο δηλοῖ ὅτι ὑπάρχει αἷτιον τῆς ἀναγκαίας ταύτης διαδοχῆς. Ἐὰν τὸ ὄργανον δὲν ὑπάρχη δι' ἣν τελεῖ λειτουργίαν, ἀλλ' ὑπάρχει διότι ἡ ἀνάγκη τῆς λειτουργίας τὸ παρήγαγε, τοῦτο δηλοῖ ὅτι ὑπάρχει ἀναγκαῖος σύνδεσμος μεταξύ λειτουργίας καὶ ὄργανου, καὶ διὰ τῆς ἀνατροπῆς ταύτης τῆς φυσικῆς τάξεως οὐδὲν κερδίζομεν, δὲν ἀποφεύγομεν τὴν ἐννοίαν τῆς σκοπιμότητος, τὴν λογικὴν ἀρχὴν τῆς τελειότητος, ἀλλὰ μόνον μεταθέτομεν τοὺς συσχετικούς ὄρους τοῦ μέσου καὶ τοῦ σκοποῦ, ἡ λειτουργία γίνεται μέσον, καὶ τὸ ὄργανον γίνεται

σκοπός. Οὐδὲν λοιπὸν κερδίζομεν ἀρνούμενοι τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίαν τοῦ κόσμου, καὶ τὸν ἐν τούτῳ λόγον. Ὁ λόγος ἐκδιωκόμενος τοῦ κόσμου διὰ τῆς φιλοσοφίας, ἐπανέρχεται διὰ τοῦ κοινοῦ νοός. Τοῦτο ἤθελον νὰ σοι ἀποδείξω, ὅτι ἡ φύσις, ὅπως δήποτε καὶ ἂν θεωρηθῆ, ἐμφαίνει λόγον, σκοπιμότητα, πρόνοιαν. Ἀλλὰ περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς τελειότητος εἰς τὴν μελέτην τῆς φύσεως δύο τινὰ ὀφείλω νὰ σοι παρατηρήσω· α', ὅτι μεγίστη ἐγένετο κατάχρησις τῆς ἀρχῆς ταύτης, διότι πανταχοῦ ἠθέλησαν νὰ ἴδωσι τέλη καὶ σκοποὺς αὐθαιρέτους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ἐνίοτε γελοίους, ὅθεν καὶ ἀπεσκορακίσθη ἡ ἀρχὴ αὕτη ὑπὸ τῶν φυσικῶν ὡς περιττὴ καὶ μάλιστα ἐπιβλαβὴς καθὸ παρεμποδίζουσα τὴν ἀπροκατάληπτον ἔρευναν τῶν νόμων τῆς φύσεως· καὶ β', ὅτι ἡ πλήρης ἀνακάλυψις ὅλων τῶν σκοπῶν τῆς φύσεως εἶναι ἀδύνατος, διότι τότε δὲν θὰ εἶχε πλέον μυστήρια πρὸς ἡμᾶς ὁ κόσμος, καὶ θὰ εἶχομεν τὴν πανσοφίαν τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο δυνάμεθα ἀδιστακτῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι, ἀφ' οὗ ὁ κόσμος εἶναι ἔλλογος, καὶ τοῦτο δὲν δύνασαι πλέον ν' ἀρνηθῆς, σκοπὸς πρέπει νὰ ὑπάρχη, οὐ μόνον γενικός, εἰς ἓν ὅλη ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ εἶναι προωρισμένη, ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερος

ένος ἐκάστου τῶν ὄντων ἐξ ὧν συνίσταται, καὶ ὅτι οἱ ἰδιαίτεροι οὗτοι σκοποὶ μετὰ τοῦ γενικοῦ συναρμόζονται. Τοῦτο μαρτυρεῖ καθ' ἐκάστην ἢ πρόοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, καὶ ἂν καὶ δὲν περιῆλθες εἰσέτι ὅλον τὸν κύκλον αὐτῶν, τοῦτο δύνασαι εὐκόλως νὰ νοήσης. Τῶντι, τὸ ἔργον τῆς ἐπιστήμης εἶναι ν' ἀναγάγη τὰ μερικὰ εἰς τινὰ γενικὴν ἔννοιαν, ἣν ὀνομάζομεν νόμον, καὶ ταύτην, εἰς ἄλλην γενικωτέραν, καὶ ταύτην, πάλιν εἰς ἄλλην, καὶ οὕτω νὰ προσεγγίζη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τινὰ γενικωτάτην, ἣτις ἐπομένως εἶναι ὁ γενικὸς σκοπὸς τῆς δημιουργίας. Ἡ φυσικὴ ἀνάγει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὰ φαινόμενα τῆς ἀνοργάνου ὕλης εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀρχήν, εἰς μηχανικὴν τινὰ κίνησιν, καὶ ὡς ἐκ τούτου πολλὰ φαινόμενα ἅτινα ἐθεωροῦντο ὡς ὑπὸ ἰδιαιτέρων δυνάμεων παραγόμενα, οἷα τὸ φῶς, ἡ θερμότης, ὁ ἤλεκτρισμός, ἀνήχθησαν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν δύναμιν· ἡ χημεία προσπαθεῖ ἐπίσης ν' ἀναγάγη τὰ φαινόμενα ὅσα μελετᾷ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν δύναμιν, εἴτε τὴν αὐτὴν τῶν φυσικῶν φαινομένων, εἴτε ἄλλην· ἡ φυσιολογία ἢ, ὡς σήμερον λέγουσιν, ἡ βιολογία παραλαμβάνει τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας, καὶ προσπαθεῖ νὰ συνταυτίσῃ μετ' αὐτῶν τοὺς νόμους

τῆς ζωῆς· παρομοίως, ἡ φυσικὴ ἱστορία πειρᾶται νὰ ἐξαγάγῃ ὅλους τοὺς ὀργανισμοὺς ἐξ ἑνὸς πρώτου τύπου, ὅστις διαδοχικῶς ἀναπτύσσεται καὶ τελειοποιεῖται· ἡ δὲ γεωλογία, ἀφ' ἑνὸς μὲν, ἐκ τῆς φυσικῆς, τῆς χημείας, τῆς φυσικῆς ἱστορίας βοηθεῖται πρὸς μὀρφωσιν τῶν ἰδίων θεωριῶν, ἀφ' ἑτέρου δέ, συνδέει ταύτας πρὸς τοὺς νόμους τοῦ στερεώματος, οὓς μελετᾷ καὶ ἀνακαλύπτει ἡ ἀστρονομία. "Ὀλη ἡ ἐπιστήμη τῆς φύσεως τείνει λοιπὸν πρὸς τὴν ἐνότητα, καὶ τὴν ἐνοποίησιν ταύτην οὔτε φθονεῖ οὔτε φοβεῖται ἡ ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος, ἀπ' ἐναντίας τὴν ἐπιθυμεῖ, διότι ὅσω μᾶλλον ἐνοποιηθῆ ὁ κόσμος τῆς ὕλης, τόσω μᾶλλον θέλει καταδειχθῆ ἡ φύσις αὐτῆς, καὶ θέλει ἐκλάμψει ἡ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ πνεύματος διαφορά. Ἄλλ' ἡ ἐνότης αὕτη, πρὸς ἣν τείνουσιν αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, τί μαρτυρεῖ; Ἀρμονίαν καὶ ἐνότητα σχέσεων ὀρατῶν καὶ ἀοράτων μεταξὺ τῶν ὄντων, ὃ ἐστὶν ἐνότητα νόμου καὶ σκοποῦ. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἔφθασεν, ὁ ἐν Παρισίοις διάσημος καθηγητῆς Π. Ἰανέτος ἐν τῷ σοφῷ αὐτοῦ πονήματι *les causes finales*, ὅπερ σὲ συμβουλεύω νὰ μελετήσης. "Ἄν καὶ δὲν θεωρεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς τελειότητος ὡς ὑπάρχουσαν ἐν τῷ λόγῳ ἐκ τῶν προτέρων, καὶ τὴν σκοπιμότητα

τῆς φύσεως ἀνεζήτησεν ἐκ τῶν ὑστέρων δι' αὐστηραῖς ἐπαγωγῆς, οὐχ ἤττον ἀπέδειξεν ὅτι ἡ σκοπιμότης εἶναι γενικὸς νόμος τοῦ κόσμου ἀποκαλύπτων πανταχοῦ συνδυασμοὺς αἰτίων, μέσων καὶ τελῶν, καὶ πλήρη μεταξὺ αὐτῶν ἁρμονίαν. Ἀπέρριψεν οὕτω πᾶσαν τυχαίαν σύμπτωσιν καθὼς ὅλως ἀκατανόητον· καὶ ὅπου δήποτε ὑπάρχει ὀργανισμὸς, ἀνεγνώρισεν ἐνότητά σκοποῦ, καὶ μεταξὺ τῆς ἐνοργάνου φύσεως καὶ τῆς ἀνοργάνου, προφανεῖς σχέσεις ἀμοιβαιότητος καὶ ἁρμονίας. Μοὶ ἔλεγες ἐν τινὶ τῶν ἐπιστολῶν σου ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι ὀπτικὸν ὄργανον ἀτελέστατον, καὶ ὅτι ὁ ἔσχατος τῶν ὀπτικῶν θὰ τον κατεσκευάζε καταλληλότερον. Ὁ Κ. Ἰανέτος ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ὀφθαλμὸς δι' ὃν σκοπὸν ὑπάρχει εἶναι καταλληλότερος, καὶ ἐὰν ἦτο τελειότερος, θὰ ἦτο ἀκατάλληλος· γελοία τῶνόντι εἶναι ἡ οἴησις τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις οὐδὲν ὄργανον κατασκευάζει εἰμὴ ἀπομιμούμενος τὴν φύσιν καὶ ὑπ' αὐτῆς διδασκόμενος, καὶ οὐχ ἤττον τολμᾷ νὰ παραβάλῃ τὰ μηδαμινὰ ἔργα του πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῦτα ἐπὶ σκαιότητι καὶ ἀμαθείᾳ νὰ κατηγορήσῃ! Πόσον εἶναι σοφὸν τὸ ῥῆμα τοῦ Βάκωνος, ὅτι ναὶ μὲν νικᾷ τὴν φύσιν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὑπακούων εἰς αὐτήν. — Ἡδυνάμην νὰ σοι ἀποδείξω